

МОРАЛЬНА (НЕМАЙНОВА) ШКОДА ЯК ЕЛЕМЕНТ КОМПЕНСАЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

ЧОРНОБАЙ Євгеній Анатолійович - помічник судді апеляційного суду Полтавської області

В статті розглядаються питання возмещения морального (не имущественного) вреда. Приводится исчерпывающий перечень действий, согласно которых возможно применение условий для возмещения морального или не имущественного ущерба. Проанализированы научные точки зрения и дано авторское определение понятия морального вреда. Определены основные критерии, с помощью которых определяется размер возмещения морального вреда, а именно характер, объем страданий, степень снижения деловой репутации и т.п.

Ключові слова: моральна шкода, відшкодування, компенсація, критерії, гарантії, права та свободи, суддя.

Актуальність

На сьогоднішній день, моральна (немайнова) шкода є досить розповсюдженим явищем у суспільстві, адже дуже часто ми зустрічаємося із порушенням права на захист честі, гідності та ділової репутації. Тому, саме задля врівноваження нашого порушеного протиправними діями психічного стану, задля відновлення ділової репутації був введений інститут, який врегулював питання відшкодування шкоди, яка не має матеріального характеру. Саме він забезпечує реалізацію права на захист честі, гідності та ділової репутації. Він відіграє неабияку роль у відновленні психічного стану, у закінченні моральних переживань, страждань та турбот. Він дає впевненість в тому, що порушене право людини і гро-

мадянина, яке не стосується матеріальних благ, буде відновлене.

Ціль статті: визначити моральну (немайнову) шкоду у кримінальному провадженні як елемент компенсації.

Теоретичні розробки, які були визначені під час вирішення даного питання включають в себе монографії, в яких було сформульована наукова концепція захисту майнових та немайнових прав потерпілих від кримінального правопорушення. Вирішенням вказаного питання в Україні займалися В.Т. Нор, М.І. Гошовський, О.П. Кубинська, В.А. Дубривний, І.І. Потеружа, М.С. Строгович та ін.

Розробка питань з приводу заподіяння і відшкодування моральної шкоди велась досить активно, про що свідчать праці Є.А. Харитонова, Я.М. Шевченко, Є.Є. Воронова, С.Є. Сиротинко, С.Д. Русу, З.В. Ромовської, Н.В. Терещенко та ін.

Для більш ефективного та справедливого регулювання відносин постала необхідність у чіткому визначенні шляхів забезпечення при заподіянні моральної шкоди.

Виклад загального матеріалу

Стаття 56 Конституції України вказує на те, що кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю ор-

ганів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Зміст вказаної норми закріплює в національному законодавстві право на матеріальний захист особи – принцип майнової відповідальності, де вказується, що підставою виникнення такого права є незаконні дії чи бездіяльність органів державної влади, місцевого самоврядування або їх службових осіб під час здійснення ними повноважень.

Конституційна норма спрямована на захист громадян, які потерпіли від свавілля органів державної влади, місцевого самоврядування або їх працівники під час здійснення ними управлінських функцій, а також на заміщення законності в діяльності цих органів.

Питання відшкодування моральної шкоди є одним з основних прав громадян, закріплених Конституцією України, та являється основою на шляху всебічного забезпечення прав і свобод людини.

Норми кримінального процесуального права не вказують на єдину точку зору з приводу поняття моральної шкоди.

Одні вчені розглядають дане визначення моральної шкоди як різні складові, якими можуть бути: горе, викликане вбивством близької людини, дискредитація потерпілого, образа його честі і гідності, особливий неблагополучний моральний і психічний стан громадянина або створення небезпеки для його життєво важливих прав та інтересів [2; 11].

М.С. Строгович поняття моральної шкоди трактує таким чином, як зганыблення честі людини, приниження її гідності, заподіяння тяжких душевних переживань, страждань, внесення в особисте життя або суспільне становище людини [8].

В.А. Дубрівний, П.С. Єлькінд та ін. моральну шкоду визначають у розумінні як порушення нормального психічного стану людини, викликаного злочинним посяганням на охоронювані законом його суб'єктивні права та інтереси, а також й інші блага, в результаті чого цій особі заподіюються моральні страждання [2].

В.М. Сіроткіна, І.Л. Петрухін, Л.Д. Кокарев та ін. вважають, що моральна шкода у кримінальному процесі є однією з підстав для визнання особи потерпілою за результатом посягання на честь або гідність особи, яка сама по собі утворює один із необхідних елементів складу злочину, передбаченого кримінальним законом [9].

Пленум Верховного Суду України від 31.03.1995 року (зміни, згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України №5 від 25.05.2011 року «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» дається чітке визначення категорії «моральна (немайнова) шкода» [4].

Верховний Суд України визначив, що «моральна (немайнова) шкода» є втрата немайнового характеру внаслідок моральних, фізичних страждань чи інших негативних явищ спричинених фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Таким чином, згідно чинного законодавства моральна шкода може полягати у приниженні честі, гідності, престижу чи ділової репутації; моральних переживань у зв'язку з ушкодженням здоров'я; порушенні права власності (у тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом; руйнуванні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя; порушенні стосунків із навколишніми; настанні інших негативних наслідків.

Вказане поняття дає можливість зрозуміти, що в силу різноманітності вчинених правопорушень, якими може бути заподіяна моральна шкода, різного індивідуального сприйняття таких діянь та їх наслідків потерпілими, навести вичерпний перелік діянь, за які можливим є присудження відшкодування моральної чи іншої немайнової шкоди є неможливо.

Цивільний кодекс України налічує 28 статей, присвячених зобов'язанням, що виникають внаслідок заподіяння шкоди.

Відшкодування шкоди, завданої злочинно регулює міжнародне право. Важливою нормою щодо захисту жертв злочинів

та відшкодування завданої їм шкоди стала ухвала Європейської конвенції про компенсацію жертвам насильницьких злочинів від 24.11.1983 року. Новелою Конвенції є те, що вона створила загальний для учасників Ради Європи підхід щодо вирішення питання компенсації шкоди жертвам насильницьких злочинів саме державою.

Ст. 2 Конвенції проголосила, що право на державну компенсацію можуть мати: особи, які зазнали серйозних тілесних ушкоджень чи погіршення здоров'я внаслідок прямого зв'язку з умисним насильницьким злочином; утриманці осіб, що загинули внаслідок злочину.

Особливістю цієї норми стало те, що державне компенсації, так би мовити, виняткова, тобто вона виплачується лише тоді, коли немає компенсації шкоди з інших джерел (кошти злочинця, фонди соціального забезпечення, страхування).

Ст. 4 Конвенції передбачає, що компенсація жертвам злочинів може бути надана за втрачений заробіток, витрати на медичне обслуговування, госпіталізацію, поховання – для осіб першої категорії (пункт а) – та втрачену суму утримання – для утриманців.

Водночас, Конвенція передбачає компенсацію тільки одного виду шкоди – матеріальної, а про компенсацію моральної навіть немає згадки.

Важливим кроком у врегулюванні проблем моральної шкоди стала Декларація ООН «Основні принципи правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою», прийнята на 40 сесії Генеральної Асамблеї ООН 1985 року. Декларація відобразила колективну волю світової спільноти, порушуючи проблему відновлення балансу між основними правами підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, з одного боку, й інтересами жертви – з іншого [1].

Цей документ базується на засадах поваги гідності жертв злочинів, спрямовує держави на вдосконалення кримінально-процесуального законодавства згідно зі стандартами, визначеними Декларацією при захисті прав та інтересів жертв злочинів, стану компенсації потерпілим заподіяних збитків, реабілітації жертв злочинів,

а також виявлення питань, що потребують законодавчого вдосконалення.

Згідно норм даної декларації жертви злочину мають право на повну компенсацію завданої їм шкоди згідно з національним законодавством. Держави мають сприяти створенню, зміцненню та розширенню національних фондів для надання компенсації жертвам злочинів.

§12 Декларації вказує, що в таких випадках, коли компенсацію не можна одержати в повному обсязі від правопорушника або з інших джерел, державою слід вживати заходів для надання компенсації: жертвам, які внаслідок тяжких злочинів зазнали тяжких ушкоджень, або істотно погіршилось їхнє фізичне або психічне здоров'я; сім'ям, зокрема утриманцям осіб, які померли або стали фізично чи психічно невіддатними внаслідок злочину.

Д. Ханас вважає, що компенсація виплачується в межах загальної програми національного страхування та соціального захисту або спеціальних компенсаційних програм для жертв злочинів. У деяких країнах компенсаційні програми фінансуються за рахунок штрафів, інших грошових стягнень, конфіскації майна правопорушників, а також благодійних фондів [10].

Можливість майнового відшкодування моральної шкоди знаходить свою підтримку в законодавстві України.

Аналізуючи ст.440-1 ЦК України, В.Д. Яворський передбачає, що моральна (немайнова) шкода, заподіяна громадянину або організації діями іншої особи, яка порушила їх законні права, відшкодується особою, яка заподіяла шкоду, якщо вона не доведе, що моральна шкода заподіяна не з її вини. Моральна шкода відшкодується в грошовій або іншій матеріальній формі за рішенням суду незалежно від відшкодування майнової шкоди [11].

Відшкодування моральної шкоди прямо передбачено ст.12. Закону України «Про охорону праці», ст.5 Закону України «Про інформацію», ст.24 Закону України «Про захист прав споживачів», ст.44 Закону України «Про авторське право і суміжні права», ст.3 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадя-

нинові незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» та іншими нормативними актами.

З.В. Ромовська, І.І. Потеружа та ін. вважають, що при визначенні розміру відшкодування моральної шкоди необхідно враховувати характер та обсяг страждань, оскільки під впливом певних зовнішніх дій на потерпілого, відбувається зміна психологічного стану, яка може призвести до негативних наслідків. Зокрема, враховується стан здоров'я, тяжкість вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках, ступінь зниження престижу, ділової репутації, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану, добровільне – за власною ініціативою чи за зверненням потерпілого – спростування інформації редакцією засобу масової інформації [5; 6; 7].

З огляду на викладене, стає видно законодавчий орган став на шлях відшкодування моральної (немайнової) шкоди, що є важливим засобом захисту особистих немайнових прав громадян, а також підприємств, установ і організацій. Сам факт захисту законом гідності особи шляхом компенсації моральної шкоди має позитивний вплив на психічний стан потерпілого, вселяє віру в справедливість.

Водночас, недоліком при регулюванні вказаного питання є та обставина, що ні законодавець, ні доктрина немає єдиного визначення поняття моральної та немайнової шкоди. Крім того, поняття моральної та немайнової шкоди є різним за своїм обсягом, зміст першого охоплюється другим [8].

Аналіз нормативної бази, законодавчих актів, в яких передбачено компенсації моральної шкоди, можна надати висновок, що тільки в ст.12. Закону України від 14.10.1992 року «Про охорону праці» визначено поняття моральної шкоди. Під нею розуміються страждання, заподіяні працівникові внаслідок фізичного або психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру [4].

Однак, визначене поняття моральної шкоди є універсальне, неможливо хоча б з

огляду на те, що воно сформульовано стосовно до правовідносин, пов'язаних з охороною праці, і стосується тільки юридичної особи.

Чинне законодавство, передбачивши можливість відшкодування моральної шкоди у грошовій формі, в той же час не визначає порядку її відшкодування, конкретні розміри сум, що можуть бути стягнуті.

В.О. Крикунов аналізуючи законодавство про відшкодування моральної шкоди вважає, що нормативне визначення цього питання про порядок відшкодування моральної шкоди, на перший план треба поставити наступні проблеми, а саме визначення критеріїв для об'єктивного визначення розміру компенсації моральної шкоди та межі відшкодування [3].

Саму проблему відшкодування державою шкоди можливо було б подолати створенням державних фондів, які прийняли на себе тягар оперативного відшкодування шкоди від кримінального правопорушення.

У 1991 році Верховний Суд України підтримав пропозицію про створення державного фонду для компенсації завданої шкоди жертвам злочинів, але, на жаль, цей процес призупинився.

Слід відмітити, що гуманізація Кримінального Кодексу України змінила ідеологію застосування покарання в бік розширення сфери застосування майнових штрафів та зменшення випадків застосування покарання у вигляді позбавлення волі. У зв'язку з цим, можна було б значну частину коштів від сплачених штрафів спрямувати на компенсацію шкоди жертвам злочинів. У державний фонд компенсації збитків потерпілим можна було б спрямувати кошти й від конфіскації майна, адміністративних стягнень (штрафів).

Висновок

Отже, посилення захисту жертв злочинів значною мірою пов'язане з удосконаленням законодавства держав відповідно до міжнародних норм, що стосується насамперед з належного матеріального забезпечення потерпілих з метою надання їм кваліфікованої правової та соціальної

АНОТАЦІЯ

Стаття розглядає елементи відшкодування моральної (немайнової) шкоди, яка є одним із основних прав громадян у кримінальному провадженні. На підставі аналізу літератури надано визначення поняття моральної шкоди. Зазначені основні критерії, за допомогою яких встановлюється розмір відшкодування моральної шкоди, характер, обсяг страждань, ступінь зниження ділової репутації та ін.

допомоги на всіх стадіях судового процесу. Тільки за таких умов кримінально-правовий захист жертв злочинів буде повним, а головне – практичним та реальним.

Література

1. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою від 29.11.1985 //Електронний ресурс: режим доступу- http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_114
2. Дубринный В.А. Потерпевший на предварительном следствии в советском уголовном процессе // В.А. Дубринный/ Саратов, СЮИ. 1966, – 190с.
3. Крикунов В.О. Засади компенсації моральної шкоди потерпілим у вироках суду // В.О. Крикунов / Проблеми державотворення і захисту прав людини. – 2004, – 498с.
4. Постанова Пленуму Верховного Суду України №4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31.03.1995 р. (із змінами, внесеними пост. №5 від 25.05.2001 р.) // електронний ресурс – <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>.
5. Потеружа И.И. Потерпевший в уголовном процессе. Автореферат кандидатской диссертации // И.И. Потеружа / Минск, БГУ, 1960, – 148с.
6. Ромовская З.В. Личные имущественные права граждан СССР (понятие, виды, классификация, содержание и гражданско-правовая защита). // З.В. Ромовская / автореф. дис.. канд.. юрид. наук. Специальность 12.00.03. – К., 1968.
7. Рабінович П.М. Загальна теорія права та держави. // П.М. Рабінович / Львів, ЛДУ ім. І. Франка. 1993, – 320с.
8. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса // М.С. Строгович / – т.1, – М., 1968, 430с.

SUMMARY

Criminal-proceeding law gives lots of opportunities for all the members of criminal-proceeding activity for the aim to make all the people, who had committed a crime to be punished. This article contains the information about the compensation of the moral damage, which is one of the basic human rights proclaimed by the Constitution of Ukraine. Due to current law, the moral damage can be observed as a harm of dignity, honor, prestige or business reputation, with a harm of humans health connected with moral worries, the ruining of the constant normal life –connections in a case of incapability of the continuing of an active public life. However, it should be noted that to give an exhaustive list of offenses for which it is possible to award compensation for moral or other non-pecuniary damage is impossible. All the mentioned views of major scientists and lawyers faces that there is no common view on the issue of moral damage and confirms the theory, that on this stage of the discovering of this institution there is no common view on this problem. The case when everyone has a right for the compensation from the side of tea state, governmental institutions, and self-governed institutions was learned. The legal and regulatory frame work, which regulates this issue, was faced. The problems, questions and ways of modernizing the way of compensation of the moral damage were discovered. These were the main criteria by which determine the amount of compensation for moral damage, such as the nature and extent of suffering, the severity of forced change, the degree of reduction of goodwill and so on.

9. Сіроткіна В.М. Компенсація моральної шкоди у кримінальному судочинстві і порівняльно правові аспекти // В.М. Сіроткіна / Часопис Київського університета права, – К. 2002. 230с.
10. Ханас Д. Цивільний позов у кримінальному процесі: теорія та практика // Д.Ханас/ Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні, – Львів. ЛДУ ім. І. Франка – 2008.- 315 с.
11. Яворський В.Д. Проблемні питання визначення розміру компенсації моральної шкоди, завданої злочином фізичній особі // В.Д. Яворський/ Проблем державотворення і захисту прав людини в Україні. – 2006, -Х. НЮА ім. Я. Мудрого. – 462с.